

III

SVÖR EINARS G. PÉTURSSONAR VIÐ ANDMÆLARÆÐUM OG UMRÆÐUR UM FÁEIN ATRIÐI

Mér hefur verið gefinn kostur á að svara andmælaræðum, sem fluttar voru við doktorsvörn mína 13. júní 1998. Svörin voru mælt af munni fram með hliðsjón af minnispunktum, sem skrifaðir voru undir ræðum andmælendanna. Eðlilega er það sem hér fer á eftir ekki nákvæmlega orðrétt það sem sagt var. Ber fremur að líta á þetta, sem hér stendur, **það sem ég vildi sagt hafa eða tel nú, að rétt hefði verið að segja**, heldur en það sem ég í raun og veru sagði. Miklu máli skiptir hér einnig, að við vörnina var eðlilega ekki tækifæri til að fletta upp í bókum einstökum atriðum, sem komu fram í ræðum andmælendanna. Þess vegna er hér ýmislegt skoðað, sem ég tók lítið eða ekkert til umræðu í svári mínu, en mér þykir nú við nánari athugun ástæða til að taka til umfjöllunar.

Þegar ég nú lít yfir ræður andmælendanna við vörnina, finnst mér ég hafa nokkra ástæðu til að vera ánægður. Ekki er samt svo að skilja að mér finnst allt einskis vert það sem fundið var ritgerðinni til foráttu, heldur af því að mér finnst margt ekki vera nefnt, sem að jafnaði þykir verulega óprýða fræðirit. Hvergi er talað um slæma meðferð heimilda eða glannalegar ályktanir. Hlýt ég að telja þetta ritgerðinni til nokkurra tekna. Eðlilega er ég andmælendum ekki sammála í öllum atriðum og verður nú reynt að ræða þau.

Ræða 1. andmælanda

Ég er sammála 1. andmælanda um flest sem segir um Jón Guðmundsson lærða og Magnús Ólafsson í Laufási, en þó er þar smávegis meiningamunur. Mér finnst næstum vera villandi að segja (274) að Jón lærði hafi verið „ákærður fyrir villutrú og fordæðuskap, að mestu vegna ritverka sinna“. Hérna hlýtur að vera átt við Fjandafælu og Bót eður viðsjá. Mér finnst svolítið ónákvæmt að segja, að Jón lærði hafi verið ákærður vegna rúnakunnáttu sinnar. Margt fleira en rúnir virðist hafa verið í Bót eður viðsjá og er þá einkum að nefna kaþólskar bænir eða særingar, sem ekki er svo auðvelt að greina að. Í Fjandafælu fannst Guðmundi Einarssyni vera of margar óguðlegar kenningar, en særingar sem sjálfsagðar voru á kaþólskum tíma, þóttu guðfræðingum 17. aldar óguðlegar mjög. Vík ég að þessu (I:80) og tel mig

þar vera á réttri leið. Er ekki fullsterkt að segja, að Jón lærði hafi verið ákærður á sínum seinustu árum, þegar hann skrifaði hvert ritið á fætur öðru fyrir Brynjólf biskup Sveinsson?

Faulkes dregur í efa (274), að mér hafi tekist „(...) að sýna fram á, svo að óbyggjandi sé, að Samantektir hafi verið samdar að beiðni Brynjólfs biskups í sambandi við áætlun hans að semja rit um fornan átrúnað, þótt það sé svo sem trúlegt.“. Ekki eru færð fyrir því önnur rök. Ekki felast í orðunum mótmæli við því að *Smt* hafi verið skrifaðar fyrir Brynjólf, enda kemur það glögglega fram í ritinu sjálfu að fyrir biskupinn er ritið skrifað (II:81 og 92 nm.). Tileinkun til biskupsins er einnig í öðru riti Jóns lærða, Tíðfordrifi, en þar segist hann áður hafa skrifað Eddubækling, sem hlýtur að hafa verið *Smt*, en samband Tíðfordrifs og *Smt* er rakið í 1. kafla (I:24–26). Á þeim tíma þegar ritin voru samin, var Brynjólfur fullur áhuga á fornum átrúnaði og *Smt* fjalla um það efni að miklu leyti. Þess vegna verður að teljast óhugsandi annað en áhugi á fornum átrúnaði hafi legið að baki beiðni Brynjólfs til Jóns lærða um að taka saman ritið. Hér finnst mér ástæða til að benda á lokaorðin í „Yfirliti“ aftast í 5. kafla b) (I:400–401), en þar segir, að efnistöðin í *Smt* séu í samræmi við þá hugmynd að Brynjólfur biskup Sveinsson hafi beiðið Jón lærða um að skrifa Snorra-Eddu með skýringum til að fá efni í rit sitt um fornan norrænan átrúnað og seinustu orðin þar eru: „Aftur á móti verður ekki fundið að neitt mæli sterklega móti hugmyndinni.“

Margt sem 1. andmælandi segir er í fyllsta samræmi við hugmyndir mínar, eins og t. d. er hann segir (275): „Engin ástæða er til að álíta að Jón hafi verið hjátrúarfyllri eða trúgjarnari en flestir samtímamenn hans.“ Ályktanirnar í framhaldi af þessum orðum eru í fyllsta samræmi við skoðanir mínar. Í eftirfarandi orðum 1. andmælanda kemur fram mikil, en því miður alltof sjaldgæf, reynsla af rannsóknum óprentaðra rita frá 17. öld (275):

Það hefur verið mjög erfitt fyrir þá sem rannsaka handrit að skilja hvaða rit eru í tilteknum handritum og hver sé höfundur, því að handritaskrár eru mjög ótraustar um þessi efni.

Um þetta atriði sagði ég í inngangsorðunum, að erfitt væri að vera viss um hvort öll handrit sem máli skiptu væru komin í leitirnar. Tvö handrit, SÁM 44 og Marshall 114, mjög mikilvæg fyrir Edduritin eru hvergi nefnd í prentuðum handritaskrá og væri rannsóknin miklu ófullkomnari án þeirra. Rannsókn og skráning íslenskra handritasafna er víða mjög ófullnægjandi, og á það ekki síst við rit frá því eftir siðaskipti. Sitthvað gæti því enn leynst bæði í illa skráðum handritasöfnum og jafnvel í einkaeigu hérlandis og erlendis, því að í handritum frá 17. öld og síðar er margt varðveitt af gömlum textum.

Dæmi eru um að mér finnst vera gengið fulllangt í hóli eins og þegar segir (275): „ennfremur er í öðrum kafla gerð endanleg grein fyrir öllum öðrum ritum, sem Jóni hafa verið eignuð, og öllum ritstörfum hans.“ Hér finnst mér fullyrft of mikið því að þessi kafla, reyndar bókin í heild, sýnir að margt hefur verið að koma í leitirnar á síðustu áratugum af ritum, sem menn telja nú víst að séu eftir Jón lærða. Rit sem víst þótti áður að væru eftir hann eru nú eignuð öðrum. Rannsóknir á bókmennta- og lærdómssögu 17. aldar eru ekki svo langt komnar, að hægt sé að fullyrða, að ekkert eigi enn eftir að koma í leitirnar. Þótt ég geri grein fyrir öllum skrifum sem sem mér er nú kunnugt um að séu til eftir Jón lærða, getur það yfirlit átt eftir að breytast, um það er best að fullyrða sem minnst. Svo kemur spurningin: Hversu mörg áður ókunn rit má búast við að geti komið í leitirnar eftir Jón lærða?

Mjög gagnlegar eru tilvísanir 1. andmælanda til skráa um læknisfræðirit í Wolfenbüttel, vonast ég til að þær tilvísanir komi að notum síðar. Aftur á móti fannst mér eðlilegt að reyna ekki í formála að *Edduritunum* að leita mjög að því hvaða grasabækur prentaðar í Frankfurt am Main Jón lærði sagðist hafa séð á Skarði á Skarðsströnd. Jón lærði nefndi þær aldrei í *Edduritunum* og ég tók þær til umræðu sem dæmi um margt af því sem hann sá á Skarði, og þess vegna taldi ég hæpið að eyða meiru púðri á þær. Einnig er hárrétt, að betra hefði verið að leita í heildarskrá yfir bækur gefnar út á þýsku heldur en í skrá yfir bækur í Library of Congress, eða réttara sagt samskrá um bækur í bandarískum háskólabókasöfnum. Hér verð ég að svara því, að þessi þýska skrá er ekki til hér á landi, því miður, en það hefur í þessu tilviki sem betur fer ekki komið að sök.

Margt segir 1. andmælandi um 5. kafla b), sem gæti bætt við skýringarnar þar. Ekki er nema gott um þetta að segja, enda stendur á einum stað (I:306), að ekki séu „líkur til að tekist hafi að finna allar heimildir, sem Jón lærði vísaði til“. Mér til málsbóta er á næstu síðu framan við sagt, að ekki sé „talin ástæða til að leita að erlendum heimildum rita, sem Jón lærði notaði“. Undir þetta hef ég talið falla leit í ritum eins og *Motif-Index of Folk-Literature* eftir Stith Thompson. Neðar á sömu síðu stendur: „Víða gæti verið ástæða til að skrifa langt mál um tiltekið efni“. Það hefði að mínum dómi leitt allt of langt að fara að reyna að leita í Stith Thompson eftir minnum í Smt og skrifa langar ritgerðir, og þá er ég hræddur um að 2. andmælanda hefði þótt kaflinn verða heldur langur. Um söguna um akkerið sem kom úr lofti, er það að segja, að þar fór ég lengra en víðast annars staðar og nefndi rit um írskar hliðstæður við söguna. Tilvitnunin í minnaskrá Bobergs, *Motif-Index of Early Icelandic Literature*, til Þiðreks sögu er tæpast sambærileg, því að sagan þar er um skyndikynni af „sækonu“, en ekki langa sambúð með selkonu. Um söguna vitnaði ég í grein eftir Bo Almqvist, þar sem rakin er útbreiðsla hennar víða við Norður-Atlantshaf.

Gott er að sjá að Magnús í Laufási hafi notað handrit náskyld AM 568 4to. Hér er eitt dæmi af mörgum um, að mikil nauðsyn er á að skrá not handrita sem nákvæmlegast, því að það myndi gera margt fræðagrúsk auðveldara og öruggara en nú er.

Mjög svo erfitt er og of gagnslítið að leita í seðlasafni Orðabókar Háskólans að orðum úr ritum Jóns lærða, því að rannsókn og orðtaka á efni frá þessum tímum er enn skammt á veg komin. Einkum hefur verið orðtekið prentað efni, en orðtaka óprentaðs efns hefur verið minni, sem gæfi þó líklega betri mynd af orðaforða Jóns. Ekki er heldur áformað að setja saman orðabækur yfir orðaforða bundins máls frá því fyrir og um siðaskipti, þ. e. útgáfa Jóns Helgasonar á *Íslenzkum miðaldakvæðum* hefur ekki verið orðtekin fyrir neina almenna orðabók og töluvert af þessum kveðskap er enn óútféið. Þótt elstu dæmi um orð í seðlasöfnum Orðabókar Háskólans séu úr ritum Jóns lærða er það þess vegna ekki marktækt. Ef eitthvert gagn hefði átt að vera af athugunum á orðaforða Jóns lærða, hefði einnig þurft að fara í seðlasafn Orðabókar Árnaneftndar, því að þar eru mestar viðbætur við prentaðar orðabækur forn máls úr orðaforða óbundins máls seinast í kaþólsku, sem hlýtur að einhverju leyti að vera sameiginlegur orðaforða Jóns lærða.

Eðlilega tel ég rétt að eyða nokkru rými í að verja mitt mál um uppruna Eddutextans í Smt og sjálfstæði *O, en þar eru ég og 1. andmælandi á öndverðum meiði. Í stuttu og einfölduðu máli virðist mér, að hann telji það afbakanir frá Jóni lærða, sem ég tel geta verið runnið frá sjálfstæðu og glötuðu forriti, sem var að stofni til frá miðöldum. Ekki er það í samræmi við athuganir annarra, að Jón lærði hafi (278) í uppskriftum sínum breytt textum „oftar en aðrir“. Stefán Karlsson notar í útgáfu sinni á A-texta Guðmundar sögu Arasonar handritið AM 394 4to, sem er uppskrift Jóns lærða af AM 399 4to og er það handrit varðveitt að mestu. Stefán segir eftir samanburð á nokkrum köflum af gamla handritinu við uppskrift Jóns lærða, að hún „sé mjög þokkaleg heimild um varðveittan texta“ í AM 399 4to.¹ Rannsókn Stefáns Karlssonar styður ekki þá fullyrðingu, að Jón lærði hafi breytt „oftar en aðrir“.

Ekki var því mótmælt að forrit Á, aðalhandrits Smt, hlyti að vera glatað handrit með hendi Jóns Erlendssonar í Villingaholti, sem ég kallaði *JErI. Jón Erlendsson skrifaði upp mörg handrit að beiðni Brynjólfs biskups Sveinssonar. Biskupinn gerði miklar kröfur til nákvæmni eins og kemur fram í uppskriftum Jóns á Íslendingabók, þar sem Jón skrifaði gamla og glataða handritið tvisvar upp, af því að biskupi þótti fyrri uppskriftin ekki nógu nákvæm.²

¹ *Guðmundar sögur biskups*. I. Ævi Guðmundar biskups. Guðmundar saga. A. Stefán Karlsson bjó til prentunar. Kbh. 1983. EA B. 6. lvii.

² *Íslendingabók Ara fróða*. AM. 113 and 113 b, fol. With an introduction by Jón Jóhannesson. Rv. 1956. viij–ix.

Nú er ljóst, að þeir þrír skrifarar, Jón lærði, Jón Erlendsson í Villingaholti og síðast Ásgeir Jónsson, hafa allir verið yfir meðallagi að vandvirkni. Þess er vart að vænta að Jóni lærða hafi farið aftur í vandvirkni frá unga aldri þangað til hann skrifaði fyrir Brynjólf, þótt megingilgangurinn hafi ekki verið að skrifa nákvæmt Edduhandrit eins og nefnt er víða, t. d. (I:42, 273 og 288). Vissulega væri gott, ef milliliðir væru færri, og B- og N-textarnir sýna, að Á-textinn er ekki fullkominn, en bærilega góður samt.

Alls ekki er hægt að vera sammála því sem segir (278): „aldrei má draga ályktanir af sameiginlegum úrfellingum, ... þar sem úrfellingar þurfa ekki að stafa frá forriti.“ Hér styð ég orð mín með dæmi úr Tíðfordrífi. Þar vantar ofan af 3. bl. í handritinu AM 727 II 4to, sem virðist skemmt eftir bruna. Til eru handrit, sem hafa textann á blaðinu heilan, og hafa því ekki verið skrifuð upp eftir AM 727 II 4to, eftir að blaðið skertist. Varðveitt handrit Tíðfordriffs hafa upphaf textans eftir eyðuna mismunandi, sem sanna að handritaflokkar með sömu úrfellingum eru runnir frá sameiginlegu forriti. Einnig er rétt að minna á, að þegar úrfellingar eru miklar eða mismiklar í sumum handritum sama flokks, eins og í B-texta Smt, sanna þær skyldleika handrita flokksins. Óhugsandi er að handrit, sem hafa textabút sem er upphaflegur í Smt, séu skrifuð eftir handritum sem hafa hann ekki.

Þótt ég nefndi það hvergi í *Edduritunum*, sagði Jón Helgason prófessor í Kaupmannahöfn mér fyrir löngu, að Eddutextinn í Smt væri sjálfstæður, þ. e. ekki bein uppskrift af kunnu gömlu og varðveittu handriti Snorra-Eddu. Ég trúði þessu lengi vel ekki, þótt ég sannfærðist um það að lokum. Tel ég að flýtt hefði fyrir frágangi á texta ritsins ef ég hefði trúað orðum hans fyrr, sem vitaskuld varð að sannreyna og það taldi ég mig gera. Mér finnst vera nokkur ósamkvæmni í orðum 1. andmælanda þegar hann er fullviss um, að rétt sé, að Jón lærði hafi haft glatað handrit með Eddukvæðum, þar sem einkum einn nokkuð traustur lesháttur er því til sönnunar (I:428–429 og 439). Aftur á móti leggur hann ekki trúnað á marga leshætti í Smt og raktir eru (I:289–298) því til sönnunar, að Jón lærði hafi notað glatað handrit að Snorra-Eddu.

Mikilvægt atriði til sönnunar því að Eddutexti Smt hafi ekki verið sjálfstæður telur 1. andmælandi (278–279) vera, að

óhugsandi er að til hafi verið skinnhandrit óháð öðrum með texta sem var stundum sameiginlegur Konungsbók og Ormsbók, en stundum Uppsalaþók, þar sem hin síðast talda er svo frábrugðin öðrum handritum að sennilegast er að hún stafi frá öðru eiginhandarriti höfundar, kannski uppkasti ...

Ekki eru allir sammála um að Uppsalaþók sé komin af öðru „eiginhandarriti“

Snorra, því að margir halda því fram að þar hafi textinn verið stytur, þótt af sama stofni sé upphaflega kominn,³ en það kemur málinu ekki við. Hér vil ég einnig minna á, að í rannsóknum sínum á *Eddu Magnúsar Ólafssonar* komst 1. andmælandi að þeirri niðurstöðu, að Magnús Ólafsson hefði við samsetningu hennar notað annað handrit, sjálfstætt, en náskylt þeim skinnbókarbrotum Snorra-Eddu sem oft hafa verið kölluð A (AM 748 I b 4to) og B (AM 757 4to), en þó frá hvorugu þeirra runnið einvörðungu. Þetta handrit taldi hann hafa verið lítilsvert pappírshandrit, en þó eldra en önnur varðveitt pappírshandrit Snorra-Eddu, nema e. t. v. Trektarbók.⁴ Það handrit var skrifað um 1600 eftir glataðri skinnbók. Hér er einnig rétt að minna á að Oddur biskup Einarsson segir að í bruna í Skálholti 1630 hafi farið: 'Item gömul kálfskinnsbók in folio sem eg átti sjálfur þar var á Lilja og mörg heilög forn kvæð(i). Item Edda og Speculum.'⁵ Hér eru m. ö. o. heimildir um tvö glötuð skinnhandrit Snorra-Eddu, og að auki eitt, sem líklegast var á pappír, og öll voru þau til á 17. öld. Nú er vel trúlegt, að ekki hafi fundist allar heimildir frá 17. öld um Eddur og einnig er líklegt að einhver handrit hefðu getað glatast og ekki skilið eftir sig nein spor, sem vitað er um, enn sem komið er a. m. k.

Því til sönnunar að forrit Eddutextans í Smt hafi ekki getað verið sjálfstæður texti segist 1. andmælandi (279), ekki þekkjja

einn einasta leshátt í texta Jóns lærða sem getur verið úr óháðu skinnhandriti, þar sem hin skinnhandritin, sem til eru, hafa sameiginlega villu. Til dæmis er í formála Snorra orðið 'höfuðtungur', sem útgefendur hafa talið ritvillu og ætti að standa *höfðingjar* (*Edda Snorra Sturlusonar* 1931:4.4). Sú villa (ef hún á að heita það) er ... einnig hjá Jóni lærða.

Villa þessi hefði getað verið komin inn í forrit allra varðveittra handrita Snorra-Eddu, svo að mér finnst hún sanna lítið. Eitthvað sýnist 1. andmælandi líka svipaðrar skoðunar er hann segir: „(ef hún á að heita það)“. Einnig fullyrði ég aldrei, að *O hafi verið svo gamalt, segi reyndar (I:298), að hugsanlegt sé, að *O hafi getað verið ung pappírsuppskrift eftir gamalli skinnbók og ef svo hefði verið myndi það rýra gildi textans. Þess vegna finnst mér gæta misskilnings þegar 1. andmælandi segir (279): „engin ástæða er til að halda

³ *Edda Snorra Sturlusonar* udgivet efter håndskrifterne ... ved Finnur Jónsson. Kbh. 1931. xxvii og xxxi.

⁴ *Edda Magnúsar Ólafssonar (Laufás-Edda)*. Edited by Anthony Faulkes. Rv. 1979. 170–172, 26–28.

⁵ Páll Eggert Ólason. *Menn og menntir síðskiptaaldarinnar á Íslandi*. IV. Rv. 1926. 55, en hér eftir AM 243 4to, 22r.

að hann sé nær texta Snorra en það sem stendur í öðrum uppskriftum.“ Aftur á móti langar mig í framhaldi af þessu til að benda á leshátt (II:8.8), en um hann fullyrði ég (I:289), að texti Jóns lærða sé þar betri en texti W og vitnaði þar um til athugasemda Finns Jónssonar í sérútgáfu W. Ormsbók eða W var það handrit sem stóð næst því handriti Snorra-Eddu, *O, sem var forrit Eddu-texta Smt og verður að telja að þetta dæmi styrki verulega, að *O hafi haft sjálfstæðan texta, því að textinn þarna getur ekki verið uppskrift af W. Einnig vil ég nefna einn leshátt (II:60.11–12), sem ekki á sér hliðstæðu í neinu handriti Snorra-Eddu, en áður stendur: „Enn i þessari stendr sva“. Ég ræði þennan leshátt á tveimur stöðum (I:294 og 363) og finnst að útgefendur þyrftu í framtíðinni að geta hans neðanmáls í vönduðum útgáfum. Eins og áður sagði er ekki allur Eddutexti Smt sambærilegur við R og W, en þar má einkum nefna texta (II:13.22–14.2), sem aðeins er varðveittur í U og C-brotinu úr Eddu. Ég þykist sýna fram á, að texti Smt sé þar hvorki runninn frá þeim handritum né uppskrift Jóns lærða af U, sem ég kalla M. Þess vegna virðist texti á þessum parti ekki geta verið kominn úr varðveittu handriti Snorra-Eddu og þá var einnig eðlilegt að álykta að svo gæti verið um fleiri staði. Þess vegna finnst mér of sterkt til orða tekið, að *O hafi aldrei verið til, því að eftir einhverju varð Jón að skrifa Smt.

Mér finnst greinin þar sem 1. andmælandi ræðir um „lesbrigði frá skinnhandritum í Samantektum“, þ. e. um 5) kafla a), ekki vera nægjanlega rökstudd og var hér að ofan getið dæmis um það. Eitt „tiltekið lesbrigði“, 70.14, tel ég (I:295) ‘mjög traust dæmi um sjálfstæði Á’, en um það segir 1. andmælandi (279): „ekki er önnur ástæða til að álfta það en að texti Jóns er öðruvísi en í skinnhandritunum.“ Í þessu tilviki er Eddutexti Smt aðeins varðveittur í Konungsbók, sem er frábrugðinn. Mér gengur mjög illa að skilja hvernig hægt er að útskýra leshætti í Smt á 45.14–47.5, 49.12–51.8 og 80.6–24, sem ég tilgreini í umræddum kafla, án þess að gera ráð fyrir að texti forrits hafi verið sjálfstæður, þ. e. öðru vísi en í þremur gömlu handritunum. Seinasta dæmið, eða niðurlag þess, gengur mér mjög illa að skýra svo, að þar hafi textum verið blandað saman. Textinn virðist fylgja fyrst U, en síðan klausa sem vantar í U en er ekki samhljóða RW.

Nú er það annað mál, að það verður að viðurkenna, að glötuð miðaldahandrit með texta Snorra-Eddu hafa verið til fram á 17. öld. Hér vil ég hnykkja á því sem ég segi (I:299), að í Smt séu dæmi um að „sumar“ eða „aðrar Eddur“ séu tilvísanir í U eða M, en einnig eru nokkur dæmi, sem ekki verða rakin til kunnugs Edduhandrits, og ég taldi það handrit sem Jón lærði sagðist hafa séð í æsku sinni. Hvorugur okkar ræðir um Eddubrotin, en hvernig var textinn í glötuðu hlutum þeirra? Finnur Jónsson sagði um texta Trektarbókar, að hefði forrit hennar varðveist hefði verið réttast að leggja það

til grundvallar við útgáfu Snorra-Eddu.⁶ Þegar hugsað er til foreyðslu bóka á 17. öld, sem Jón getur víða um, hlýtur manni að detta í hug, að handrit Snorra-Eddu, og það fleiri en eitt, hefðu getað glatast. Aftur á móti er 1. andmælanda vel um það kunnugt, að uppskrift Trektarabókar og sýsl Magnúsar Ólafssonar við Eddu átti sér stað fyrir en áhugi á fornum fræðum vaknaði að marki og vík ég að þessu (I:33–34).

Mér finnast þessar athuganir okkar sýna svo ekki verði um villst að rannsaka verði miklu betur en þegar hefur verið gert uppskriftir Snorra-Eddu frá 17. öld, því að það gæti hugsanlega sannað hvort þær eru sjálfstæðar eða með blönduðum texta. Þar gæti leynst Eddutexti af sama stofni og í Smt. E. t. v. segjum við báðir eins og Finnur Jónsson í elli sinni um þörf á útgáfu gamalla rímna: „Það verða aðrir en jeg að gera.“⁷

Texti Smt er uppskrift á gömlu og glötuðu handriti Snorra-Eddu með viðbótum Jóns lærða. Þess vegna var nauðsynlegt að hafa þar umfjöllun um hvað er viðbót og hvað ekki. Ég vonast til að útgáfa mín gagnist bæði Orðabók Ármanefndar og þó öllu fremur Orðabók Háskólans. Meðal annars af þeim sökum var reynt að greina að texta með smáu og stóru lettri eftir því hvort útgefandi áleit hann vera miðaldatexta eða frá Jóni lærða. Mér finnst ekki skipta öllu máli hvort Eddutextinn eða viðbót Jóns lærða er með stóru eða litlu lettri, heldur hvort aðgreiningin er gerð af nákvæmni og sýni glögglega, eftir því sem hægt er, hvernig efnið skiptist. Satt að segja finnst mér hér vera sígilt dæmi um að hægt sé að hafa mismunandi skoðanir, og jafnvel eyða óþarflega miklum tíma í mál, sem ekki skipta alltof miklu.

Ræða 2. andmælanda

Þau eru orð 2. andmælanda (284), að meginvandi sé, að höfundur viti ekki hvort bókin sé „ritgerð um Jón lærða eða útgáfa á Edduritungum hans“. Því má þar til svara, að þótt yfirliti um æviferil Jóns lærða og ritstörf hefði verið sleppt, þá hefði fyrri bindið, um 500 síðna inngangur, aðeins styst um 100 síður, eða fimmtung. Hefðu efnishlutföllin verið öfug, æviferill Jóns verið 3 til 4 sinnum lengri en annað efni, hefði 2. andmælandi haft eitthvað til síns máls. Hann ber einnig nokkuð saman *Edduritin* og útgáfu mína á riti, sem hann kallar „Ensk miðaldaævintýri“ (285), en heitir reyndar **réttu nafni** *Miðaldaævintýri þýdd úr ensku*. Finnst honum ég hefði mátt taka þá ritsmíð til fyrirmyndar og hafa innganginn styttri að *Edduritungum*. Samanburður á

⁶ *Edda Snorra Sturlusonar* udgivet efter håndskrifterne ... ved Finnur Jónsson. Kbh. 1931. Ivii.

⁷ Finnur Jónsson. *Ævisaga eftir sjálfan hann*. Kbh. 1936 (Safn Fræðafjelagsins. X.) 165.

bókunum er ekki sanngjarn, því að efnið er svo misjafnlega í hendur búið, varðveislan er gerólík. Í ævintýrunum var textinn oft aðeins varðveittur í einu handriti, en varðveisla Edduritanna var miklu flóknari. Fimm handrit með B-texta og N-handritið hafa textagildi og gera því útgáfuna á Smt mjög flókna. Þess vegna þurfti að eyða miklu rými í umfjöllun um þau handrit, en ekki var þörf á neinu álíka í ævintýrunum. Inngangur að *Edduritunum* varð langur m. a. vegna þess að mörg handrit þeirra brunnu í Kaupmannahöfn 1728 og fyrir vikið varð að taka tillit til fleiri handrita en ella hefði þurft.

Ekki get ég fundið að birst hafi á prenti 1971 sú löngun mín (285) „að gera Jóni sjálfum ítarleg skil og hefja hann óvæfengjanlega upp í lærðra manna tölu“. Þetta er rangt og er ekki í ritgerð minni í *Afmælisriti til dr. phil. Steingrims J. Þorsteinssonar prófessors*, og sama ár birti ég ekki annað á prenti um Jón lærða. Í orðalaginu að hefja „upp í lærðra manna tölu“ felst að ég hafi átt að komast að niðurstöðunni fyrirfram, sem mér finnst mjög ófræðilegt, svo ekki sé meira sagt. *Edduritin* voru upphaflega aðeins hugsuð sem útgáfa á Smt, þótt bætt hafi verið við öðru riti, Ristingum. Ég geri grein fyrir efnisafmörkun í formála (I:13–15). Þess vegna finnst mér enda yfirþingun um heildarútgáfu á verkum Jóns lærða nokkuð fjarstæðukennd, enda yrði hún mikil að vöxtum. Nauðsynlegt er að gefa út: Tíðfordrif, Um nokkrar grasanáttúror og Um ættir og slekti, en af ritum í óbundnu máli er ekki eins nauðsynlegt að gefa út: Um Íslands aðskiljanlegar náttúror og þýðingum á Heimshistoríu Fabríusar. Af ritum í bundnu máli er helst að nefna kvæðin gegn Snjáfjalladraugunum, Áradalsóð, vikivakakvæði, kvæðin í handriti frá Winnipeg og Tímarímu. Ekki er fjarri lagi að giska á, að texti hvers og eins þessara þriggja hluta sem að ofan voru nefndir yrði álíka langur og texti Edduritanna einna, svo að heildarútgáfa á ritum Jóns lærða yrði stórt rit, þótt inngangur bindanna yrði eitthvað styttri en að Edduritunum. Í þessari upptalningu er þó sleppt: Sannri frásögu, Ármanns rímum og Fjölmóði, sem liggja fyrir í bærilegum útgáfum, en gætu orðið eitt bindi til viðbótar. Heildarútgáfa á verkum Jóns lærða er forsenda (285) fyrir „allsherjar úttekt á Jóni“ og það verður að teljast mjög ósanngjörn krafa að hafa hana í þessari ritsmíð. Nákvæm rannsókn á ritum hans er nauðsynleg fyrir ævisöguna, eins og sýnir sig t. d. (I:64–65 og 89). Ég held að 2. andmælandi hafi gert of mikið úr því er ég fór að rökstyðja ástæður fyrir því, að ég setti ævisögu Jóns lærða og yfirlit um ritstörf hans í *Edduritin* (I:56–57). Mér finnst svo margt hafa komið fram á síðustu árum um ævi og rit Jóns lærða, sem ekki hefur verið notað sem skyldi, að eftirkomendunum myndi þéna að hafa yfirlit á einum stað.

Um titil ritsins er það að segja, að mér fannst rétt að hafa þar fullan titil beggja ritanna, en mér er fullljóst, að styttr titill verður eðlilega mest notaður og er ekkert við því að segja.

1. Frágangur

Ekki get ég verið sammála 2. andmælanda í því er hann sagði um handrit og vísanir til þeirra. Ekki þykir mér heldur hagnýtur fróðleikur er hann fer að telja handritin, sem vísað er til í *Edduritunum*. Ekki er heldur rétt sem segir (285): „Ekkert handritanna heitir neitt í skránni“, því að aftast í handritaskrá stendur: ‘Sjá ennfremur þessi texta- og handritanöfn í nafnaskrá.’ Síðan er upptalning á allmörgum heitum handrita, sem vísað er til í nafnaskrá. Einnig eru í handritaskrá aftan við þau handritanúmer, sem oftast er vitnað til, skammstafanir, sem skýrðar eru (I:18). Yfirleitt heita handrit ekki neitt og þyrfti að gefa flestum handrit heiti til þess að hægt yrði að hafa nafn á hverju einasta handriti. Þá getur komið upp að einn fræðimaður gefi handriti þetta heiti, annar gefi því nýtt heiti. Ef engin handritaskrá er í ritunum, verður erfitt að finna heiti sem áður hafa verið notuð svo að úr þessu getur orðið mikill ruglingur, sem er óhugsandi ef safnmörk handrita eru notuð. Þessi aðferð sem 2. andmælandi óskar eftir getur verið brúkleig við fræðirit, þar sem fá handrit eru mikið notuð, en hentar miður í riti eins og hér er til umræðu. Ég hef alltaf talið nægja að tilgreina safnmörk handrita sem jafnframt er tilvísun í handritaskrár. Skjalaskrár eru því miður ekki eins aðgengilegar og nákvæmar og handritaskrár.

Neðan við fyrirsögnina: „Heimildaskrá“ (I:462) stendur: „Í heimildaskrá eiga að vera öll rit og skjöl, **sem vitnað er til neðanmáls**“ [leturbreyting hér]. Handritin úr heimildaskránni eru líka í handritaskrá og þar eru einnig þau handrit sem ekki eru nefnd neðanmáls. Mörg þeirra eru nefnd einu sinni í upptalningu á því í hvaða handritum tiltekið rit er að finna, og oft er það rit ekki nefnt í lýsingum í prentuðum handritaskrá, sbr. tilvitnuð orð 1. andmælanda hér að framan. Sem dæmi má taka upptalninguna á handritum af skýringum Björns Jónssonar á Skarðsá á Sigurdrífumálum (I:175). Stundum skiptir efni handritsins eða heiti þess litlu máli, eins og þegar aðeins er sagt að tiltekin handrit séu með hendi tiltekins skrifara (t. d. I:239).

Ég minnst þess ekki að hafa séð gengið frá handritum í bókaskrá með þeim hætti, sem 2. andmælandi telur að átt hefði að gera, og get ekki heldur séð að sá háttur sé betri en ég og flestir aðrir nota. Miklu nauðsynlegra er að hafa skrá um handrit, sem vísað er til, heldur en gefa heiti handritum, sem hafa glöggst númer og liggur oftast fyrir í prentuðum og aðgengilegum handritaskrá. Þegar höfð er skrá um handrit, sem vísað var til, er auðvelt að finna hvar í ritinu vitnað er til tiltekins handrits og kemur að betri notum en klína með misjöfnum rétti nafni á einstök handrit. Hafi bókarghöfundur komist að nýjum sannindum um skrifara, aldur eða innihald í ákveðnu handritanúmeri, þá er slíkt auðfundið með því að fletta í handritaskrá í bókinni.

Ekki er 2. andmælandi ánægður með aðferð mína við heimildaskrá og

nefnir sem dæmi, að stafrófsröð styttinga og heimildarita sé ekki sú sama. Úr þessum annmarka hefði mátt bæta með því að lengja skammstafanirnar. Ekki get ég þó séð að þetta sé til stórs бага fyrir lesendur, því að uppsetning á heimildaskrá er með þeim hætti að gott er að sjá hverja einstaka færslu og ekki eru titlar mjög margir undir hverjum einstökum bókstaf. Mér finnst mikill kostur við heimildaskrá með þessum hætti, að oftast er hægt að sjá við hvaða ritsmið er átt; ekki þarf að fletta í hvert einasta sinn upp í heimildaskrá við hverja tilvitnun. Það er aftur á móti nauðsynlegt, þegar notað er kerfi eins og *Már Jónsson 1990* og bókstafir notaðir til að greina að einstakar greinar frá sama ári. Ég tel mig í betra lagi minnugan á tölur, en þegar t. d. stendur *Már Jónsson 1990c*, finnst mér erfitt að muna hvað við er átt og ekki er þá ritum sama höfundar raðað í stafrófsröð. Þessi aðferð við tilvitnanir er sagt að sé upprunnin hjá raunvísindamönnum, þar sem tímasetning rannsókna skiptir meira máli en í hugvísindum. Það væri undarlegt og beinlínis villandi, ef vitnað væri neðanmáls svo: *Jón Guðmundsson 1895* og *Jón Guðmundsson 1924*, en þá væri átt við *Snjáfjallavísur hinar síðari* og *Um Íslands aðskiljanlegar náttúru*, en þá liti út eins og Jón lærði hefði sjálfur gefið ritin út á tilteknum árum.

Landakort finnst mér óþarfi að hafa, því að menn eiga að kunna sína landafræði. Mynd úr handriti með hendi Jóns lærða er á kápu bókarinnar, en tvímælis orkar að hafa myndir úr handritum hans, sem ekki eru tengd Edduritunum. Óþarft er að hafa myndir úr aðalhandritinu, Á, þar sem það er með alþekktu hendi Ásgeirs Jónssonar. Helst hefði komið til greina að hafa myndir úr handritinu, SÁM 44, sem ég kalla B¹, því að þá væri von til að einhver fyndi skrifarann.

2. Frásagnarháttur

Inngangur að *Edduritunum* er langur og mér þykir því miður ekki líklegt að margir lesi hann allan frá orði til orðs. Aftur á móti er líklegt að einhverjir vilji vita hvað stendur í einstökum köflum og þess vegna var talið nauðsynlegt að vísa fram og til baka, svo að auðvelt væri að sjá hvar annars staðar var um sama efni fjallað og oft frá mismunandi sjónarhornum. Minnugustu menn muna ekki allt sem þeir lesa og gott er því að vísa til staðar þar sem fjallað er um sama efni. Beinlínis gæti verið bagalegt að hafa engar millitilvísanir í bókum, sem gæti og bent til óvandaðs frágangs. Sumt sem segir (288) um endurtekningar er beinlínis villandi, t. d. þegar ég tala um „með tveggja blaðsíðna millibili (48, 50)“, að geysimargar Eddur hafi brunnið 1728. Á fyrri staðnum er talað um starfsemi Brynjólfs Sveinssonar í kringum Völsunga sögu, og því er þar talað um, að rit samin vegna hennar hafi brunnið. Á seinni staðnum er aftur á móti talað um hvað vitað er um þau kvæði á 17. öld, sem vanalega fylgja Eddukvæðum í út-

gáfum, og reyndar er ekki að nýju sagt fyrr en á s. 51, að Eddur hafi brunnið. Eðlilegt var að geta þess frá mismunandi sjónarhornum að margt hafi glatast.

Fárást er yfir því (288), að oft skuli hafa verið nefnt, „að Brynjólfur biskup hafi unnið að riti um fornan átrúnað“ og taldir upp nokkrir staðir, en þar var einum ofaukið, því að ekki gat ég fundið að fyrirhugað rit Brynjólfs væri nefnt á s. 22. Mér finnst öðrum stöðum þar sem ritið var nefnt ekki vera ofaukið, því að þess er víða getið í ýmsu samhengi. Eina tilvitnun segist 2. andmælandi ekki hafa fundið og því vera misvísandi (288): „á bls. 273: „Eins og áður hefur verið nefnt er niðurstaðan í 5. kafla a) (s. 298), að ...““ Við athugun kemur í ljós, að þarna er verið að fjalla um handritið *O, en hugmyndin um sjálfstæði þess er ein af nýjungunum í *Edduritunum*. Í fyrrnefndri handritaskrá er einnig hægt að fletta upp glötuðum handritum og þar má finna, að *O er áður nefnt á tveimur stöðum (I:15 og 185). Ég taldi stundum rétt að vitna ekki í blaðsíðutal, heldur í skýringar við tiltekinn stað í texta og á þetta einkum við í 5. kafla b). Ég get alls ekki verið sammála því (288), „að mjög margar vísanir á milli staða innanborðs benda oftast nær til þess að þörf sé á uppstokkun á efninu“. Vísanir bera vott um vönduð vinnubrögð, og er handritaskrá dæmi um slíkt.

Mér finnst nú nálgast útúrslúning, þegar 2. andmælandi talar um, að ég hafi ætlast til þess, að lesendur hafi allar umræddar bækur, sem ég vísa til, á borðinu hjá sér, með tilvísunum er verið að benda á hvar menn geta fundið sambærilega texta í öðrum bókum.

3. Aðferð við útgáfu

Hér talar 2. andmælandi um að textafræði sé „heilmið fag með blómlegri umræðu“ og nefnir nokkur rit um efnið, en síðan segir (289):

Þessi umræða hefur ekki skilað sér sem skyldi til íslenskra fræða og er afleiðingin til dæmis sú að víða í inngöngum að fræðilegum útgáfum eru búin til glötuð handrit úr engu öðru en rangri aðferð eða skorti á aðferð og umhugsun um það sem verið er að gera.

Síðan er kvartað um að „kenningarlegan grundvöll“ vanti, en í framhaldi hefði mátt búast við dæmum um „ranga aðferð“, þ. e. farið í inngang einhverrar útgáfu, t. d. Smt, og sýnt fram á, að glötuð handrit hefðu verið búin til. Svo er þó ekki gert, heldur segir í beinu framhaldi (289): „Ég hef ekki farið í saumana á athugunum doktorsefnis á innbyrðis tengslum handrita að Edduritungu Jóns“. Hér hefði mér þó fundist að hefði átt að koma úttekt á því

hvernig vinnubrögð mín í *Edduritungum* standast kenningar. Í textaútgáfum er oft ekki vitnað í fræðilegar reglur, þótt þær séu notaðar í raun við frágang texta og samning inngangs. Í framhaldi af áðurtilvitnuðum orðum um tengsl handrita að *Edduritungum* Jóns lærða segist 2. andmælandi (289) „harma skort á yfirvegum eða umhugsun um það hvaða reglur megi nota eða hanna til að skera úr um það hvernig eitt handrit tengist öðru eða ekki“. Þetta hélt ég reyndar að væri mjög augljóst og 1. andmælandi orðaði það svo (278): „Aðeins er hægt að sýna fram á tengsl handrita af sameiginlegum villum“. Mér finnast nægilega mörg dæmi vera sýnd um þetta (I:267–268). Ekki er hægt að fallast á (289) að handrit Smt „frá síðari hluta 18. aldar“ séu „skrifuð fremur til skemmtunar en fræðilegra afnota“. Í þessu ætti að felast að það sé gert til skemmtunar að sleppa úr texta Snorra-Eddu meiru en Björn á Skarðsá gerði, eins og gert er í B² og B³, en láta viðbætur Jóns lærða halda sér. Augljóst sýnist að þarna sé fræðigildið haft í fyrirrúmi, enda segir í fyrirsögn í B² (sbr. I:233) að þar sé „tillegg nockurt Heirande til Snorra Eddu, sem ecke er ad finna i þeim þricktu“.

Í framhaldi af því sem segir um Áradalsóð, er talað um orðaval mitt síðar (I:294–295), sem er varkárara en á fyrri staðnum, þ. e. (I:267–268). Fyrir varkárinni eru þær ástæður, að á fyrri staðnum er talað um skyldleika handrita B-flokks, þar sem leshættir eru öruggari og betra að komast að ótvíræðum niðurstöðum, enda víst að milliliðir hafa ekki getað verið margir. Skyldleiki handrita Snorra-Eddu er aftur á móti miklu flóknara mál. Ástæðan fyrir því er m. a. að tvö glötuð handrit a. m. k. eru milli *O handritsins með texta Snorra-Eddu, sem Jón skrifaði eftir, og þess handrits Smt sem við höfum nú, Á.

2. andmælandi segir (289), að veigamesta reglan um skyldleika handrita „sem orðuð er í inngangi *Edduritunganna* er að útgáfa Ólafs Davíðssonar á Áradalsóði Jóns sé ófullnægjandi „þar sem ekki er tekið tillit til allra handrita, sem kunn eru nú“ (137)“. Um þetta atriði er rétt að fara nokkrum orðum. Þótt ekki sé tekið tillit til allra handrita getur útgáfa verið fullnægjandi í leit að upphaflegustum texta. Það á við þegar farið er eftir elsta handriti og eru t. d. Völsunga saga og Harðar saga góð dæmi um slíkt, en þar er eitt gamalt handrit til sem öll önnur varðveitt handrit eru komin af. Minnst er á handrit af Áradalsóði frá 17. öld (I:137 og 138), sem ekki var notað við útgáfu Ólafs Davíðssonar en í eru „nokkrar vísur umfram prentaða textann“. Verulegu máli skiptir að vita hvernig texti kvæðisins var frá hendi Jóns lærða, því að ég hef áður borið saman texta Áradalsóðs og ritsins Lítið ágrip um hulin pláts og yfirskyggða dali á Íslandi til að kanna hvort sami höfundur sé að báðum. Þess vegna er nauðsynlegt að hafa texta Áradalsóðs sem líkastan þeim sem Jón lærði gekk frá; annars er hætta á að samanburður ritanna verði byggður á sandi.

Um villur (291) „í ályktun háskólaráðs Hafnarháskóla um Jón lærða 15.

apríl 1637“, er ég undir sömu sök seldur og útlendur ritari Þ, sem skildi ekki málið og fylgdi þess vegna stafsetningu forrits síns af nákvæmni. Ég saknaði þess að villurnar voru ekki taldar upp. Betra hefði verið hér að nefna dæmi (291) úr íslenskum tilvitnunum „um það hversu vitlaust það getur verið að gefa út stafrétta texta“, því að vilji útgefandi nota aðra stafsetningu en þá sem er á heimildum, þá verður hann að hafa fullkomið vald á málinu, sem á ekki við í þessu tilviki. Ástæðan fyrir því, að ég skuli hafa notað úrelta skráningu á þessum skjölum úr Ríkisskjalasafni Dana er sú, að Vésteinn Ólason útveggaði mér ljósrít af þeim fyrir um það bil 30 árum og mér láðist að athuga hvort breytingar hefðu orðið á skráningu síðar.

Athugasemdir um hvernig leyst er upp úr böndum og svigar eru notaðir komu mér verulega á óvart, því að ekki veit ég betur en farið sé eftir venjulegum reglum, sem tíðkast hafa á Árnastofnununum á undanförmum árum. Handrit Ásgeirs Jónssonar er ekki mikið bundið, hönd hans alkunn og hann stytir ekki mikið, svo að af þeim sökum er engin ástæða til að skáletra uppleyst bönd. Verið getur og að hann hafi stytt minna, þar sem hann var að skrifa fyrir Svía, e. t. v. í uppmælingu. Það er næstum því að maður freistist til að spyrja, eru til dæmi um fornafnið ‘hvir’? Óvanaleg er athugasemd um, að settir séu svigar um einstaka orðhluta, því að þar er fyllt það sem skammstafað er, því að ‘s.’ getur t. d. bæði merkt nútíð og þátíð af ‘svara’ og ‘segja’. Um stafsetningu vil ég svara því til að þar sem gefnir eru út fornir textar í bland var ekki talið eðlilegt í fræðilegri útgáfu að breyta stafsetningu. Þess vegna eru fyrirmyndirnar um stafsetningu í öðrum útgáfum á ritum Jóns lærða ekki fyllilega sambærilegar.

Ég er alls ekki sammála 2. andmælanda er hann segir, að fylgispekt við handrit fari út í öfgar, því að dæmin, sem hann nefnir (291–292), eru ekki vel valin. Til þessa hefur ekki verið talin góð latína við textaútgáfur „að leiðrétta þegjandi og hljóðalaust“. Við það dæmi er einnig rétt að minna á að í orðinu ‘einn’ hefur orðið breyting á hljóðgildi og lengd samhljóðsins, svo að mögulegt er að rithátturinn geti sýnt slíkt. Beinlínis er rangt að segja (292), að tvímælis orki, „að breyta „all eftir látt“ í handriti Ásgeirs í „all(t) eftir látt“ (II:88)“. Hér hefði verið betra fyrir 2. andmælanda(289) að fara „í saumana á athugunum doktorsefnis á innbyrðis tengslum handrita að Edduritum Jóns“. Í þessum kafla Smt er ættartré, stemma handrita, þrískipt eins og kemur fram á teikningunni (I:269) og síðar (I:282–283) stendur: „... er með samanburði þessara þriggja flokka hægt að leiðrétta villur í Á, ef N og B ber saman og er svo gert.“ Í umræddum kafla eru lesbrigði tekin úr N og B¹, en einnig er notað handritið K af B-flokki, náskylt B¹. Með sama rétti hefði mátt segja að allar breytingar á þessari sögu (I:88) orki tvímælis, en hér er greinilega um grundvallarmisskilning að ræða. Umrædd saga er gott dæmi um að hægt er

með samanburði texta mismunandi handrita að endurgera texta aðalhandrits, gera hann réttari en handritið, sem lagt var til grundvallar.

Mér finnst eðlilega að 2. andmælandi hafi gert of mikið úr því, að ég hafi verið of nákvæmur í skýringum mínum á viðbótum Jóns lærða við Smt. Hann hefur ekki farið að eins og 1. andmælandi sem bætti við gagnlegum athugasemdum. Hér er því til að svara, að texta frá 17. öld með tilvísunum í forna texta verður að athuga gaumgæfilega með tilliti til þess, hvort skrifari hafði undir höndum eða hafði spurnir af einhverjum textum, sem ekki eru lengur varðveittir. Mikil foreyðsla bóka átti sér stað á 17. öld. Munnlegar heimildir eru líka merkilegar, þar sem þar getur verið sitthvað sem eldri heimildir eru ekki annars til um. 2. andmælandi segir að ég hafi átt að velja (292), „vinsa úr efní sem er virkilega áhugavert til umfjöllunar“, og nefnir síðan tvö dæmi. Þarna þykir mér þögnin fróðleg, því að ekki er nefnt, að á tveimur stöðum þykist ég sýna fram á, að í Smt hafi verið notaðar leiðslur, sem ekki eru í heild varðveittar núna: þ. e. niðurlag á Duggals leiðslu og einhver ókunn heimild um Furseus. Einnig get ég um notkun bragarhátar á tíma er notkun hans var ella ókunn. Mér þykir vel þess virði að reyna að athuga sannleiksgildi frásagnarinnar um brennu bókana á Helgafelli. Aldrei er hægt að vera viss um hvert einstakt tilvik nema að rannsaka það gaumgæfilega. Auk þess taldi ég rétt að greina að með nákvæmni það sem ég taldi texta Snorra-Eddu frá því sem gat verið viðbót Jóns lærða, sbr. það sem áður sagði. Rétt er að Ristingar eru útskýrðar á þægilegri máta, enda eru þær þægilegra rit til skýringa, margfalt styttra. Einnig þurfti vegna rökstuðnings um höfund Ristinga að skýra oftast en einu sinni sum atriði og þess vegna hefði verið erfitt að setja þar upp skýringar á sama máta og í Smt. Texti Smt er langur og sömu atriði eru oft nefnd á mörgum stöðum, og þá eru gjarnan tilvísanir í aðra staði á einum tilteknum stað. Dæmi um það er t. d. Yngvars saga víðförla, sem nefnd er í Smt á s. 37. 23–27 og 57.20–21. Hefðu Smt verið útskýrðar á sama máta og Ristingar hefði verið miklu erfiðara að finna skýringar á tilteknu atriði í texta, því að það gæti kostað leit að sjá hvaða athugasemdir eru við tiltekna klausu. Mér þykir þó helst vanta hér í mál 2. andmælanda að ekki er nefnt „Yfirlit“ um 5. kafla b) (I:395–401), en þar eru heimildir viðbótarefnis við Eddutextann raktar eftir efnisflokkum; gert eins konar efnisyfirlit yfir 5. kafla b), sem hlýtur að gera hann aðgengilegri en ella.

3. Nýjungarnar sjö

Um þær hefur 2. andmælandi inngang og síðan yfirlit um helstu nýjungar í ritmiðinni og vil ég gera athugasemd á einum stað, er hann segir í lok inn-

gangs (293) um handrit Snorra-Eddu, sem Jón lærði notaði, að þar sé ég ekki viss í minni „sök um gildi hins óþekktu handrits Snorra Eddu“ er ég segi (I:298): „engin leið er lengur að vita, hvort *O var gamalt handrit á skinni eða ung og óvönduð pappírsuppskrift.“ Hér finnst mér eðlilegast að skilja orð 2. andmælanda svo að hann telji, að óvönduð pappírsuppskrift hafi ekkert gildi, en þar gætir nokkurs misskilnings, sem verður best útskýrður með hliðstæðu dæmi. Eitt af handritum Snorra-Eddu, sem reyndar var nefnt hér að framan, er varðveitt í Utrecht í Hollandi og er af þeim sökum oft kallað Trektarbók. Hún er frá því um 1600 og talið er víst, að handritið sé uppskrift af skinnbók frá því um 1300. Nú er varðveislu Smt svo hátt að vitað er með vissu um tvo milliliði milli Edduhandritsins, *O, sem Jón lærði notaði, og aðalhandritsins, Á. Ef texti Trektarbókar hefði verið í Smt, væri m. a. vegna fyrrnefndra milliliða erfitt að vita hvort í *E hefði verið notuð skinnbókin sjálf eða pappírsuppskriftin. Textinn væri samt sem áður gamall og hefði nokkurt gildi, sem vitanlega er minna eftir því sem milliliðirnir eru fleiri, en væri þó gulls ígildi ef ekki væri annað handrit Snorra-Eddu varðveitt.

Nýjung 1 um að Brynjólfur Sveinsson biskup hafi ætlað að skrifa bók um fornan norrænan átrúnað. Þar finnst mér vart koma nægjanlega vel í ljós hjá 2. andmælanda, að elsta beina heimildin um þetta fyrirhugaða rit um fornan norrænan átrúnað er í latínuriti eftir Brynjólf sjálfan frá árinu 1647, sem Jakob Benediktsson hefur gefið út, skýrt og skrifað um. Jakob gat þess (sbr. I:37), að í efni frá Brynjólfi biskupi frá árunum 1641–1642 í Saxaskýringum Stephaniusar bæri „mest á efni sem lýtur að átrúnaði fornmanna og ýmsum siðum sem við hann eru tengdir“. Það sem ég geri er einkum að telja sum rit Jóns lærða og Björns á Skarðsá augljóslega tengjast þessum áformum Brynjólfs og telja hugmyndina nokkru eldri en áður var talið eða frá því fyrir 1640. Vegna þessa segir 2. andmælandi (294):

Ég hefði hins vegar viljað sjá viðleitni Brynjólfs sem þungamiðju verksins. Ritið hefði orðið heildstæðara og hugmynd þess skýrari. Jafnframt hefði orðið til einkar vænlegur útgáfupakki með Edduritum Jóns lærða báðum og Tíðfordrifi hans ... Fylgt hefðu tvö eða þrjú rit Björns á Skarðsá, sem fékk að virðist sömu eða svipaðar spurningar um Eddur frá Brynjólfi um leið og Jón lærði ...

Vissulega neita ég því ekki, að nauðsynlegt er að rannsaka þessa fræðastarfsemi Brynjólfs biskups betur en gert hefur verið og einnig að gefa út umrædd rit Björns á Skarðsá. Hér finnast mér vera gerðar ansi miklar kröfur um mjög víðtækar rannsóknir, því að í upphafi máls síns taldi 2. andmælandi rétt að

gefa út öll rit Jóns lærða. Verkefnið var eins og áður hefur komið fram upphaflega hugsað sem útgáfa á Smt einum, en síðar bættust Ristingar við. Hér er nú farið fram á að út verði gefið Tíðfordrif og að auki tvö rit eða þrjú rit eftir Björn Jónsson á Skarðsá.

Ástæðan fyrir því, að skýringar Björns á Skarðsá á Brynhildarljóðum voru ekki gefnar út, er skýrð á s. 175, en þar kemur fram að ritið er mjög mislangt í handritum og varðveitt í æði mörgum. Þess vegna yrði útgáfa að líkindum mjög erfið og tímafrek. Ég reyndi að létta eftirkomendunum róðurinn með því að telja upp öll handritin. Ég lít svo á að rannsókn þeirra geti jafnvel fært okkur nær vissu um, hvenær kverið týndist úr Konungsbók Eddukvæða og hverjir hafi hugsanlega átt þar hlut að máli og vík ég að því (I:47). Ef öll þessi rit hefðu verið gefin út í *Edduritunum* hefði textabindið getað orðið álíka stórt og inngangurinn er nú og sennilega á mörkunum að tekist hefði að hemja innganginn í tveimur bindum. Niðurstaðan er því sú, að hefði þessi krafa 2. andmælanda verið tekin til greina hefði verkið orðið miklu stærra en við hæfi er að gera kröfu til; einnig hefði verkið orðið allt annað en áformað var í upphafi. Svar við þeirri spurningu, hvað Jón lærði sagði merkilegt, finnst í fyrrnefndu „Yfirliti“ við 5. kafla b) og „Niðurstöðum um Ristingar“ í lok 6. kafla.

Ég held að lítil ástæða hafi verið að ræða tilgreind (294) ummæli Finns Jónssonar, því að hann var oft fullyrðingasamur og hafði jafnan fremur líttinn áhuga á öðru en fornritum og fyrirleit alla hjátrú, svo að af þeim sökum er ekki við því að búast að honum hafi fundist viðaukar Jóns lærða merkilegir. Um rannsóknir Viðars Hreinssonar verð ég aftur á móti að segja, að mér finnst þögnin hæfa þeim best.

Nýjung 2, sem 2. andmælandi kallar hér (294) er, ‘að Jón lærði hafi notið meira álits samtíðarmanna sinna en talið hafi verið’. Við erum hér alveg sammála, en ekki er rétt að þakka mér einum, því að merkustu rannsóknir því til stuðnings er útgáfa Ólafs Halldórssonar á Grænlands annálum, þar sem niðurstaðan var að Jón lærði hafi samið annálin um 1623 fyrir Hólamenn. Þetta sýnir álit á Jóni lærða er hann var á Snæfellsnesi og breytir miklu meir heildarmyndinni, sem við höfðum af viðhorfum til hans, heldur en þó ég dragi fram að hann hafi samið Ristingar og Björn á Skarðsá hafi stytst Smt. Einnig sannar skólavist Guðmundar, sonar Jóns lærða, að hann hefur hlotið nokkra uppreisn, en af því höfðu menn ekki dregið ályktanir. Annars var sama forsenda hjá mér og Jóni Grunnvíkingi (I:57) að skrifa langt mál um æviferil Jóns lærða; okkur fannst báðum of mikil vitleysa hafa verið skrifuð um hann.

2. andmælandi hefur hér dregið fram í dagsljósið heimild um hórðóms-

brot Jóns lærða, sem mér var ókunnugt um, og hér kemur glögglega í ljós gildi þess að vera kunnugur heimildum. Hér fáum við nafn á barnsmóður hans og fæðingarár Jóns litla lærða, sem reyndar fór nærri því sem ég hafði áður ályktað. Allt er þetta hið besta mál og heimildin styrkir líkur á sannleiksgildi sögunnar um tilgreind orð Gísla Magnússonar, Vísa-Gísla, við Jón lærða (1:96–97). Skjölin sem þarna er vitnað til voru mér ekki kunn, en hér vil ég leyfa mér að vitna í orð Páls Eggerts Ólasonar.⁸ Af þessu er augljóst að reikningarnir eru nytsamlegir til margra hluta, enda er ég og 2. andmælandi alveg sammála um brýna nauðsyn þess að gera skjöl frá 17. öld aðgengilegri en þau eru nú.

2. andmælandi gagnrýnir skipulag á uppsetningu æviágripsins og yfirlitsins yfir ritstörf Jóns lærða, en ég hafði æviágripið fyrst og síðan yfirlit um öll ritstörf í tímaröð eftir því sem best er vitað. Hann telur (295) að betur hefði farið

á samfelldri umfjöllun í tímaröð líkt og til að mynda í doktorsritgerð Eriks Petersens um þýska fræðimanninn Johann Albert Fabricius, ... sem varin var við Hafnarháskóla í gær. Sú leið hefði gefið kost á nokkurri greiningu á hugarheimi og hugsunum hins fjölhæfa og lífsreynda manns Jóns lærða.

Vitaskuld er ljóst að ekki hefði ég getað haft mér til fyrirmyndar doktorsritgerð sem varin var 12. júní 1998. Ástæða er til greiningar á hugarheimi Jóns lærða eins og 2. andmælandi segir, en það var ekki markmiðið með bókinni eða kaflanum um ævi Jóns lærða og ritstörf. Mér er til efs að gott hefði verið að beita sömu aðferðum við Jón lærða og lærdómsmanninn Fabricius, því að hann var prófessor og vann allt líf að ritstörfum, sem voru prentuð að honum lifandi, þ. e. líf hans var sléttara og felldara og ekki eins stormasamt og hjá Jóni lærða.

Ekki reyndi ég að velta því fyrir mér (295–296), „hver tilfinning hans [þ. e. Jóns lærða] hafi verið gagnvart þessum fornu textum“. Mér finnst það ekki koma glögglega fram í Smt og dæmin sem 2. andmælandi tilfærir úr Kross sögunni í Tíðfordrifi og Ármanns rímum eru að mínum dómi ekki sambærileg við Smt, því að í fyrra dæminu er verið að skrifa upp gamlan texta og í því

⁸ Páll Eggert Ólason. *Menn og menntir*. III. Rv. 1924. vi:

Af öðrum gögnum í rikisskjalasafni Dana, ... má einkum nefna landsreikningana (Islands Lens Regnskaber, LR. a), sem hingað til virðast hafa dulizt mönnum. Þessa reikninga má nota á ýmsan annan hátt en hér hefir þurft; t. d. mun ættfræðingum þykja mikils vert um fylgiskjöl sakeyrsteknanna, er telja upp alla þá, er skriflífisbrot hafa hent í hverri sýslu; sýslumannaraðir landsins má og lagfæra eftir þeim o. fl.

seinna er hann að yrkja rímur mönnum til skemmtunar, en ekki er verið að skrifa fræðirit lærdum mönnum til upplýsingar eins og í Smt.

Mér finnst ekki rétt að segja, að ég bergmáli orð Páls Eggerts Ólasonar er ég tek upp erindi úr ævikvæði Jóns lærða, Fjölmóði, og álykta út frá því um geðveilu. (Reyndar minntist Páll Eggert á þetta fyrst í *Mönnum og menntum* IV:326 og endurtekur sig s. 342.) Erindið ber ekki vott um venjulegt raunveruleikaskyn, þ. e. fulla andlega heilbrigði, en ég get ekki skilið hvernig best er að leggja út af því.

Talað er um að aldrei sé lagt heildstætt mat á vinnuaðferðir Jóns lærða, en um þær er það að segja að ritverk hans eru svo fjölbreytileg og margþætt að erfitt er að leggja á þau slíkt mat; rit hans eru ósamstæð, og heildstætt mat á þeim ætti alls ekki heima í *Edduritunum*.

Mér finnst mjög svo eðlilegt að reyna að gera grein fyrir því, hvort mögulegt sé að sjá, hvort Jón lærði vitni í tiltekið rit eftir minni eða ekki. Hugsanlegt er vissulega, að Jón hafi fengið sent frá Brynjólfi handrit Snorra-Eddu, sem síðan hafi orðið Eddutexti Smt, en þess handrits ætti þá finna stað víðar. Var það eitthvert handrita Eddu, sem Brynjólfur átti og nú er aðeins til í brotum? Eins og ég hef áður sagt er hugsanlegt, að samanburður texta Smt við Edduhandrit frá 17. öld gæti skýrt þetta. Á móti kemur að á sama stað (II:81) stendur: „sa litli Eddu partr til Lanz feck“. Þar er ekki átt við handrit frá Brynjólfi biskupi og ég skildi það svo (I:298), að átt myndi vera við handritið sem varð heimildin að texta Snorra-Eddu í Smt. Mörg rit eru notuð sem heimildir í Smt, og gaman væri að vita hve mörg þeirra Jón lærði hefur haft undir höndum þegar hann setti ritið saman. Þess vegna er eðlilegt að reyna að gera sér í hugarlund við hvert einstakt atriði, hverja einstaka tilvísun í tiltekið rit, hvort Jón hafi haft bók við höndina eða ekki. Með því sjáum við hvaða rit Jón lærði notaði og þekkti, þ. e. voru kunn á 17. öld, og tel ég það miklu mikilvægara nú um stundir en að rannsaka minnistækni hans.

Nýjung 4 er um B-textann, þar sem fallist er fyllilega á kenningu mína um, að Björn á Skarðsá hafi gert útdrátt úr Smt. Aftur á móti heldur 2. andmælandi því stíft fram, að rétt hefði verið að prenta B-texta Smt sérstaklega. Stundum, en það á vitaskuld ekki alltaf við, dettur mér í hug að þeir, sem predika um að láta prenta sérstaklega aðra texta, séu að koma sér hjá þeirri fyrirhöfn, sem fylgir því að hafa lesbrigði úr öðrum handritum. Hér vil ég því spyrja til hvers á að prenta B-textann? Hann er uppskrift af texta Smt þar sem reynt er að sleppa sem mestu efni úr Snorra-Eddu en halda viðbótarefni frá Jóni lærða og í staðinn fyrir efnið, sem fellt er niður, eru oft settir efnisútdrættir, klausur, og er um þær fjallað og margar birtar sérstaklega (I:261–266). Engar beinar viðbætur eru í B-textanum. Glögglega er greint neðanmáls í textabindinu,

hvað vantar í hvert einstakt handrit B-flokks og að auki eru töflur um, hvað er í hverju einstöku handriti flokksins (I:254–261). Þetta tel ég fullkomlega nægilegt fyrir þá sem telja (298) að fengur sé að B-textanum „fyrir rannsóknir á fræðasögu 17. aldar“; reyndar sé ég ekki þann feng. Ástæðan fyrir því að Björn á Skarðsá stytta texta Smt var eingöngu sú, að hann nennti ekki að skrifa upp texta Snorra-Eddu, sbr. orð hans við texta Smt 40.25 (I:263). Alveg er í út í hött að segja, að nóg sé „plássid í síðara bindinu“. Það vinnulag hefði beinlínis verið skaðlegt til að reyna að fá sem upphaflegastan texta í Á og voru dæmi um það nefnd áður, þegar talað var um leiðréttingar (II:88). Til viðbótar má nefna (II:3.9, 53.1 og 54.10), en þar er mjög gott dæmi um hvernig má nota B-textann til að leiðrétta Á. Með þessari aðferð verður texti Smt nálægari því en ella að verða eins líkastur „því og Jón lærði gekk frá honum“. Með öðrum orðum verður að telja að fengur hefði lítil orðið að prenta B-textann sérstaklega og Á-texti Smt hefði orðið verri ef B-textinn hefði ekki verið notaður til leiðréttinga, sbr. það sem áður sagði um að handritið Á væri ekki sérlega gott.

Nú er mál að linni og þótt fyrir hefði verið. Þakka ég andmælendum fyrir vel og drengilega unnin verk. Eðlilega er hér ekki rætt um þær nýjungar, sem andmælendur sáu enga ástæðu til að gera athugasemdir við. Þessi skrif hafa nú orðið lengri en e. t. v. er æskilegt og margt smálegt hefur verið tekið til umræðu. Vona ég, að margar rannsóknir, sem 2. andmælandi nefndi víða í ræðu sinni og einnig undir lokin, eigi eftir að sjá dagsins ljós á okkar ævidögum og verði til að þoka fræðunum nokkuð fram á leið.

Hér á eftir eru leiðréttingar á nokkrum prentvillum í bók minni. Flestar hefur Már Jónsson fundið og kann ég honum bestu þakkar fyrir.

- S. 27 16. lína: þar og Ragnheiður rétt: þar og móðir Ragnheiður
 S. 88 5.–6. lína: beshýldes att haffue skreffuet rétt: beshýldis att haffue shreffuet
 11. lína: Gudmandssons eyien bekiendelse rétt: Gudmandsons eyien bekiendellse
 18. lína: maade rétt: naade
 S. 101 3.–4. lína: Hákonarson föðurbróðir Jóns rétt: Hákonarson föðurbróður Jóns
 S. 183 19. lína: fyrir Svía á 17. öld rétt: fyrir Svía á 18. öld
 S. 200 3. lína: orðamunur úr Þ sem gætu rétt: orðamunur úr Þ sem gæti
 S. 227 204. nmgr.: JÞork. Kappak. rétt: JÞork. Håndskr.
 S. 284 5. lína: Eddtexti séu rétt: Eddutexti séu
 S. 286 15. lína: 6.38 Leíkr–lutí rétt: 6.38 Leíkr–epter
 S. 288 27. lína eða 11. að neðan: 6.38 Leíkr–lutí rétt: 6.38 Leíkr–epter
 S. 304 4. lína: í framkvæmt rétt: í framkvæmd
 S. 304 7. lína: reynt að draga saman rétt: reynt er að draga saman
 S. 353 22. lína: Fullyrðingin um rétt: Fullyrðinguna um
 S. 403 4. nmgr.: PEO. Íslævi. rétt: PEO. Íslævi.
 S. 429 9. lína: þekkt einhvert handrit rétt: þekkt eitthvert handrit

- S. 429 16. lína: “Skälða skeijtne” rétt: “Skälða skreijtne”
S. 429 29. lína eða 8. að neðan: fumbulþulur rétt: fimbulþulur
S. 435 21.–22. lína: hennar eru *Oddaverjaannálar*, sem skrifaðir voru rétt: hennar er *Oddaverjaannáll*, sem skrifaður var
S. 461 23. lína: 6. Reference rétt: 9. Reference
S. 467 20. lína: 2. uændrede oplag. rétt: 2. uændrede oplag.
S. 468 2. lína að neðan: Eiríkur Þorvaldsson rétt: Eiríkur Þorvarðsson

Stofnun Árna Magnússonar
Árnagarði við Suðurgötu
101 Reykjavík
egp@hi.is